

А.Ю.Скрипник *

ГАНЕБНА ПОРАЗКА ЧИ «ПІРРОВА ПЕРЕМОГА»? (До історії російсько-турецької війни 1828–1829 рр.)

Аналізується використання російським самодержавством території України як плацдарму для підготовки війни з Туреччиною. На основі архівних джерел окреслено політичні, соціальні й гуманітарні наслідки збройного конфлікту для імперського війська та населення.

Ключові слова: Російська імперія, Оттоманська Порта, діюча армія, воєнна кампанія.

Серед численних війн, які вела Російська імперія в першій половині ХІХ ст., турецька кампанія 1828–1829 рр. займає особливе місце. Зусиллями російських радянських істориків вона ніби навмисно чи випадково майже загубилася в мілітарних історіографіях десь поміж французько-російською війною 1812 р. та польським листопадним повстанням 1830–1831 рр. До тих далеких подій дослідники не часто звертаються, обмежуючись нечисленними публікаціями в популярній літературі або окремими розвідками. Водночас черговий імперський «похід на південь» мав політичні, військові причини, особисті мотивації та амбіції російського монарха та несподівані для агресора наслідки, що спонукає до подальшого вивчення проблеми.

У контексті сучасного стану дослідження мілітарного складника історії України першої половини ХІХ ст. слід наголосити на двох маловідомих чинниках: по-перше, інтенсивні військові приготування (доведення особового складу полків до належних штатних розписів, проведення оглядів за участі Миколи І, маневрів і навчань, підготовка тилових структур для забезпечення військ усім необхідним); по-друге, спостереження місцевим населенням у 1829–1830 рр. за фактом поразки (розгрому) армії Російської імперії на Балканах під час повернення решток військ додому.

Водночас епістолярна історіографія проблеми досить давня й бере свій початок із середини 1830-х рр. По гарячих слідах та за свіжими враженнями генерал-лейтенант російського генерального штабу В.Політковський у 1832 р. описував свою участь у війні з турками та придушенні збройних виступів поляків¹. Ці обидва протистояння, що тривали впродовж трьох років, за трактуванням автора, ніби злилися в одну безперервну воєнну кампанію, де російській армії доводилося воювати спочатку із зовнішнім ворогом, страждати від пошестей, а потім – ще й з польськими повстанцями. Ареною цих баталій стали території Молдавії, Волощини, пізніше бойові дії перенеслися на Правобережжя України та в Польщу.

* Скрипник Анатолій Юрійович – кандидат історичних наук, доцент Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу (Кам'янець-Подільський)
E-mail: skranat@ukr.net

¹ Політковський В.Г. Походные и путевые записки, ведённые во время Польской кампании в 1831 г. – Санкт-Петербург, 1832. – 171 с.

У 1844 р. вийшла одна з небагатьох об'єктивних і фундаментальних студій – авторства М.Лук'яновича. Учасник декількох війн з Оттоманською Портою, офіцер-кавалерист, він здобув великий досвід у боях, що й відобразив у своїх працях. Сам він уважав, що його історія про війну з турками «є правдивою розповіддю, на основі достовірних джерел, звітів і нотаток очевидців»².

Офіцер Й.Дубецький змальовував приготування 2-ї армії до походу на Волині й Поділлі впродовж 1826–1827 рр., труднощі, які спіткали полки на початкових етапах, дає об'єктивну оцінку діям вищого командування³. Продовжуючи дослідження воєнних кампаній першої половини ХІХ ст., військовий письменник і генерал М.Епанчин у 1905–1906 рр. видав тритомний твір, присвячений походу 1829 р. «до європейської Туреччини». Ця праця в той час викликала чималий інтерес, автор широко залучив архівні матеріали, друковані видання, спогади сучасників. У частині першій йшлося про Поділля, Волинь і Київщину, де зосереджувалися війська для походу, остаточне формування з'єднань 2-ї армії стало сигналом для початку дипломатичної, а потім і воєнної агресії⁴.

Російський військовий теоретик Р.Фадєєв, обґрунтовуючи необхідність якнайшвидшого реформування армії в 1860-х рр., у своїх працях нагадував негативний досвід минулих війн, у тому числі з турками 1828–1829 рр. Головними причинами сепаратного миру та втечі росіян із Балкан він уважав недосконале тилове забезпечення, критичний стан військової медицини. На думку автора, від самого початку план кампанії був недосконалий, авантюрний та не враховував можливостей супротивника у фортифікаційній обороні населених пунктів, дій турецької іррегулярної кавалерії на тилових комунікаціях⁵.

За редакцією фахівця з історії російсько-турецьких війн генерал-лейтенанта А.Петрова наприкінці ХІХ ст. побачила світ тематична серія, в окремих томах якої висвітлювалися події війни на Балканах 1828–1829 рр. Виходячи з суто «державницько-переможних» позицій за повного замовчування поразок та їх наслідків інформативне наповнення видання було орієнтоване на молодих офіцерів, юнкерів, широкий загал, зосереджене на суто позитивних моментах і деталях боїв⁶.

Одночасно з описово-теоретичними працями, у низці спеціальних розвідок події війни з Туреччиною піддано професійному аналізу з погляду комплектування, озброєння, спорядження та боєздатності військ. У такому ключі працював російський історик О.Висковатов. Його семитомний довідник⁷ міс-

² Лук'янович Н. Описание турецкой войны 1828 и 1829 гг. – Ч.1. – Санкт-Петербург, 1844. – 360 с.

³ Записки Иосифа Петровича Дубецкого: Часть вторая // Русская старина. – Т. LXXXIII. – Санкт-Петербург, 1895. – 197 с.

⁴ Епанчин Н.А. Очерк похода 1829 г. в европейской Турции: В 3 ч. – Санкт-Петербург, 2012.

⁵ Фадеев Р. Вооружённые силы России. – Т. II: Наш военный вопрос. Восточный вопрос. – Санкт-Петербург, 1889. – 580 с.

⁶ Русская военная сила: Очерк выдающихся военных событий от начала Руси до наших дней / Сост. группой офицеров Генерального штаба в Москве. – Вып. X. – Москва, 1889. – 233 с.; Русская военная сила: История развития военного дела от начала Руси до нашего времени: С рисунками одежды и вооружения, картами, планами сражений и укреплений / Изд 2-е А.С.Пирогова; испр. и доп. под ред. А.Н.Петрова. – Т. III. – Москва, 1897. – 580 с.

⁷ Висковатов А.В. Хроника российской императорской армии: В 7 т. – Санкт-Петербург, 1852.

тив не тільки детальні відомості про полки та з'єднання, а й статистичні відомості про їх участь у воєнних діях, даючи можливість сучасним дослідникам з'ясувати кількість та озброєння російських військ перед походом проти Туреччини⁸. Кожен із томів присвячено окремому корпусу чи роду військ, що полегшує опрацювання матеріалу. У 1909 р. за редакцією генерала В.Шейка вийшов друком довідник, присвячений гренадерським і піхотним полкам із детальними характеристиками більшості полків російської імператорської армії. Чимала їх частина в різні роки квартирувала у правобережних губерніях, і саме звідси вони рушили на війну з турками. Це відображено в послужних списках кожної з таких частин разом із нагородами та відзнаками⁹.

Із-поміж сучасних істориків, які вивчають різноманітні аспекти воєнного конфлікту між Російською імперією та Оттоманською Портою наприкінці 1820-х рр., слід відзначити О.Кухарука, який досліджує проблематику стратегічного планування та розгортання великих з'єднань на південному заході й півдні України¹⁰, а також наукового співробітника Лозанського університету (Швейцарія) Р.Барметтлера, який у контексті щаблів військової кар'єри генерала Жоміні аналізує успіхи й невдачі російських корпусів на берегах Дунаю, розглядає питання постачання та забезпечення, дає характеристику окремим постатям, що доповнює загальний масив вивчення миколаївських війн¹¹.

Отже історіографія проблеми складає достатнє інформативне наповнення та слугує сталою базою для подальшого вивчення ролі Правобережжя України як базисного регіону у здійсненні загарбницької політики Російської імперії на Балканах у першій половині ХІХ ст.

Бажання нової переможної війни з турками домінувало над російськими самодержцями постійно. Те, що готував Олександр І, завзято продовжив Микола І. Захоплення більшої частини території Туреччини, котра, на його думку, «уже померла як сильна самостійна держава, і тільки дивом перебувала серед живих», стало провідною ідеєю російського імператора з перших років його правління¹². Підготовка до походу розпочалася ще з квітня 1826 р. За наказом царя, 2-га армія отримувала зброю, боезапас, шанцевий інструмент, медичні матеріали, предмети інтендантського постачання. Головна увага зосереджувалася на бойовій підготовці, а численні питання з організації тилу, а саме пересувних продовольчих «магазинів», шпитальних обозів та

⁸ Хроника российской императорской армии, составленная по императорскому повелению. – Ч.І: Гвардейский корпус. – Санкт-Петербург, 1852. – 267 с.; Ч.ІІ: Гренадерский корпус, с 7-й лёгкой кавалерийской дивизией, сапёрные батальоны и учебные карабинерные полки. – Санкт-Петербург, 1852. – 251 с.; Ч.ІV: 1, 2, 3 и 4-й пехотные корпуса с их лёгкими кавалерийскими дивизиями. – Санкт-Петербург, 1852. – 549 с.; Ч.V: 5 и 6-й пехотные и 1 и 2-й резервные кавалерийские корпуса. – Санкт-Петербург, 1852. – 460 с.

⁹ Гренадерские и пехотные полки: Справочная книжка императорской главной квартиры / Под ред. В.К.Шейко. – Санкт-Петербург, 1909. – 230 с.

¹⁰ Кухарук О. Реформирование армии правительством Николая I в 1830-е гг. [Електронний ресурс]: <http://nashasreda.ru/reformirovanie-armii-pravitelstvom-nikolaya-i-v-1830%E2%80%91e-gody/>

¹¹ Барметтлер Р. Жомини и русско-турецкая война 1828–1829 гг.: фрагмент биографии // Русский сборник: Исследования по истории России. – Т. VII: Военная политика императора Николая I / Ред.-сост. О. Р. Айрапетов и др. – Москва, 2009. – 414 с.

¹² Покровский М.Н. Крымская война. 1848 год // Дипломатия и войны царской России в ХІХ ст. – Москва, 1923. – С.116.

комплектування частин медперсоналом, перебували на другому плані й на момент початку походу так і не були вирішені¹³.

Завдяки цілеспрямованим зусиллям 2-га армія наприкінці 1827 р. стала цілком боєздатною. На той час вона складалася з 6-го піхотного корпусу (16-та й 17-та піхотні дивізії з артилерією), що зосередився в Бессарабії на правому березі Дністра, і 7-го піхотного корпусу (18-та, 19-та, 20-та піхотні дивізії з артилерією) південніше, в Одесі, Очакові, Аккермані, Ізмаїлі та Кілії¹⁴, а також дев'яти кавалерійських козацьких полків. Штаб розміщувався в Тульчині, а частини дислокувалися на території Подільської, Херсонської, Таврійської губерній і Бессарабської області¹⁵. Незабаром, перед походом, до складу армії ввійшли 3-й піхотний корпус (6-та, 7-ма, 8-ма резервні піхотні дивізії з артилерією), розташований на Київщині, 4-й резервний кавалерійський корпус, Бузька уланська й 10-та піхотна дивізії¹⁶.

Про ґрунтовні приготування свідчить таємний наказ, який вийшов у січні 1828 р. про «кількість, перебування та управління окремими резервними військами»¹⁷. Росіяни інтенсивно формували другий ешелон на випадок необхідності підсилення основного складу армії під час бойових дій. Привертає увагу місце їх дислокації: це територія Правобережжя, Бессарабії, Криму, Херсонська губернія. Сюди ввійшли: 3-й поселений кавалерійський корпус, який мав п'ять резервних бригад; резервний піхотний корпус із кінною й пішою артилерією, зведеною у бригади (зокрема 13-та, 14-та, 15-та розташовувалися в Києві)¹⁸. Із метою посилення тилового забезпечення військ у батальйонах корпусу внутрішньої сторожі восьми прилеглих губерній було додатково сформовано по дві пересувних інвалідних роти: одна без зброї, а друга – зі штатною вогнепальною й холодною зброєю¹⁹. Зрозуміло, що під цими реформуваннями крилася послідовна підготовка Миколою I та його генералами військ до майбутніх дій проти Оттоманської Порти. А щоб передчасно не викликати занепокоєння турок, ці приготування маскувалися під створення звичайних резервів²⁰.

На початку квітня 1829 р. загальну кількість військ першого ешелону 2-ї армії було доведено до майже 130 тис. солдатів при 360 гарматах. Кістяком другого ешелону стали частини 2-го піхотного корпусу у складі 2-ї гусарської, 6-ї піхотної дивізій і 2-ї артилерійської бригади, що прибули на Київщину з Орловської губернії²¹. На Чернігівщині залишилися зведена дивізія 3-го

¹³ Держархів Хмельницької області. – Ф.69. – Оп.1. – Спр.161. – Арк.183.

¹⁴ Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗРИ). – Собр. 2-е. – Т.III. – Санкт-Петербург, 1830. – №1705.

¹⁵ Историческое обозрение военно-сухопутного управления: 1825–1850. Санкт-Петербург, 1850. – С.3.

¹⁶ Лукьянович Н. Описание турецкой войны 1828 и 1829 гг. – Ч.1. – С.53–58.

¹⁷ Российский государственный военно-исторический архив. – Ф.406. – Оп.2. – Д.357. – Л.12–15.

¹⁸ Апушкин В.А. Исторический очерк службы батарей 23-й артиллерийской бригады: 1851–1895 гг. – Санкт-Петербург, 1896. – С.11.

¹⁹ ПСЗРИ. – Т.III. – №1906.

²⁰ Высочайшие грамоты // Русский инвалид. – 1829. – 28 августа. – С.1.

²¹ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК України). – Ф.533. – Оп.3. – Спр.266. – Арк.1–3.

піхотного корпусу та 2-га піхотна бригада²². Водночас із Санкт-Петербурга прибув Гвардійський корпус у складі двох піхотних дивізій і трьох артбригад, штаби й частини якого розташувалися в Київській і частково у східних повітах Волинської губернії²³. Ця маса військ – 60 тис. вояків при 156 гарматах – утворювала стратегічний резерв і розмістилася в місцях дислокації тих частин, які першими вирушили на російсько-турецьку війну. Головнокомандувачем Дунайської армії призначили генерал-фельдмаршала графа П.Вітгенштейна.

12 квітня 1828 р. Микола I перевів Подільську, Херсонську губернії й Бессарабську область на военний стан із підпорядкуванням командувачеві 2-ї армії, а 14 квітня оголосив війну Туреччині, яку він назвав «давнім підступним ворогом Московії»²⁴. «Ця війна в історії Росії явилася мовби новим етапом у віковій боротьбі з Портою, і цей етап повинен був закріпити за Росією нові земельні придбання», – писав генерал-фельдмаршал Г. фон Мольтке²⁵. Чисельність збройних сил Росії в першій чверті XIX ст., попри деякі оптимізації, залишалася досить значною. Повна мобілізація та напруження всіх фінансових можливостей могли дати Миколі I близько 1 млн солдатів. Однак він вирішив спочатку задіяти тільки 2-гу армію у складі трьох корпусів.

На думку сучасних військових істориків, для масштабної війни військ було недостатньо, що потім негативно відобразилося на ході кампанії, коли хронічно не вистачало сил²⁶. Такі твердження цілком слушні. Із початком бойових дій імператор Микола I, який перебував у діючій армії, незабаром переконався в недостатності сил. Тому наприкінці травня 1828 р. наказав вирушити на фронт 2-му піхотному, Гвардійському та 4-му резервному кавалерійському корпусам під командуванням фельдмаршала І.Дибича-Забалканського, але вони прибули на Дунай тільки на початку серпня²⁷.

Те, що розуміли генерали, було зовсім невідомим для мешканців Поділля, котрі запам'ятали зовсім протилежне: «Із початку квітня 1828 р. через Вінницю безперервно рухалися в напрямку турецького кордону російські війська: сапери, піонери, понтонери, піхота, гусари та артилерія. У червні через місто до Туреччини прямувала гвардія. Гвардійські війська приходили до Вінниці вранці, а йшли ввечері, щоб уберегти від спеки людей та дорогих коней», – писав свідок тих подій²⁸.

Невдовзі втрати в бойових частинах на війні з Туреччиною змусили російське командування поповнювати скорочені в попередні роки з'єднання. У січні 1829 р. було вирішено довести 11-ту та 12-ту дивізії 4-го піхотного корпусу до повних штатів і комплектації²⁹. Їх терміново перекинули в район Добруджі,

²² ЦДІАК України. – Ф.533. – Оп.3. – Спр.266. – Арк.13–14.

²³ Там само. – Ф.442. – Оп.1. – Спр.475. – Арк.212–213.

²⁴ *Кинросс Л.* Расцвет и упадок Османской империи / Пер. с англ. М.Пальникова. – Москва, 1999. – С.487.

²⁵ *Moltke H.* Der russisch-türkisch Feldzug in der europäischen Türkei 1828 und 1829. – Berlin, 1845. – S.62–63.

²⁶ История русской армии (1812–1864 гг.). – Санкт-Петербург, 2003. – С.374, 376.

²⁷ *Барметтлер Р.* Жюмини и русско-турецкая война 1828–1829 гг.: фрагмент биографии. – С.43.

²⁸ *Шитович И.* Летопись Винницкого капуцинского кляштора. – Каменец-Подольский, 1902. – С.52.

²⁹ ПСЗРИ. – Т.IV. – Санкт-Петербург, 1830. – №2619.

де морова язва та інші хвороби залишили в лавах 6-го й 7-го корпусів не більше 15 тис. солдатів. У той же час відбувалася концентрація частин артилерії діючої армії та всієї артилерії резервних військ у більшій формування. Спираючись на достатню кількість гармат у київському Арсеналі, усі роти і бригади поповнювали до повного штату артилерійським парком та обслугою, зводили в артдивізії, які відправляли на театр бойових дій. Зокрема три київських бригади потрапили до складу 5-ї артилерійської дивізії. Ці частини відправили на посилення армії в район Ізмаїла, Фальчі та Галаца³⁰.

До кінця 1828 р. армія зазнала великих втрат, її стан був надзвичайно важким. По-перше, турки розорили дунайські князівства, тому російські війська могли отримувати необхідне постачання тільки з Поділля та Бессарабії³¹. Однак у тилу проти інтендантських обозів активно діяли загони турецької іррегулярної кавалерії, а масовий падіж коней від нестачі фуражу не давав можливості російській кавалерії надійно захистити свої комунікації. «Ми рухалися по пісках 180 верст, у спеку, без води, серед великої кількості мертвих тварин по обидва боки дороги», – пригадував офіцер лейб-гвардії Уланського полку³². Із початку 1829 р. армія змушена була масово закуповувати продовольство в місцевого населення, а пізніше – налагоджувати його доставку морем з Одеси та інших чорноморських портів. Завдяки зусиллям мешканців південно-західних і південних губерній Росії вдалося створити потужний пересувний «магазин» на 13 379 возів із запасом провіанту. По-друге, чума і злаякісна лихоманка викошували лави військ швидше, аніж бойові дії. Як наслідок, у більшій частині полків залишилося по 200–300 солдатів та офіцерів. Тому ні про яку активність не йшлося³³. По-третє, відсутність переконливих успіхів у ході кампанії 1828 р. на Дунаї викликала неочікувану концентрацію австрійських військ у Трансильванії й Галичині, а розпочата підготовка до мобілізації пруських сил у Познані створила перед Росією перспективу війни на три фронти. У Відні становище російської армії на Балканах із сарказмом порівнювали з катастрофічним відступом французів із Росії 1812 р.³⁴

Сукупність усіх трьох факторів змусила російську армію поспішно відступати з Балкан. Масовий рух на північ створив плутанину. Не тільки окремі батальйони, а й цілі полки так перемішалися у процесі оперативних маневрів з іншими, що легше було не відновлювати старі бригади й дивізії, а створити тимчасові нові. Відповідно, полки та батальйони опинилися не у «своїх» дивізіях. Крім того, через втечу від холери та чуми вони ще більше перемішалися, і в такому складі перебували більше місяця на «карантинах». Тільки окремі з'єднання, як-от кавалерійські частини та підрозділи Гвардійського корпусу,

³⁰ Там же. – №2642.

³¹ *Айрапетов О.Р.* Внешняя политика Российской империи (1801–1914). – Москва, 2006. – С.118.

³² *Александровский К.* Очерк истории Лейб-гвардии уланского её величества государыни императрицы Александры Фёдоровны полка. – Санкт-Петербург, 1897. – С.23.

³³ Выписка полученных от местных начальников сведений о ходе болезни холеры // *Русский инвалид*. – 1830. – 12 ноября – С.3; *История русской армии (1812–1864 гг.)*. – С.418.

³⁴ *Kagan F.W.* The military reforms of Nicholas I: The origins of the modern Russian army. – New York, 1999. – P.94.

устигли вчасно вийти із заражених районів до Дністра, втративши мінімум солдатів і зберігши боєздатність³⁵.

2 вересня 1829 р. між Російською імперією та Оттоманською Портою було укладено «трактат» про припинення війни й «вічний мир»³⁶. Наприкінці вересня знекровлена бойовими втратами та хворобами армія почала переходити на мирний режим. Із Волощини поверталися рештки частин, на які чекали нові розписи дислокації та розташування у складі 1-ї армії на території Правобережної України³⁷. 1 липня 1830 р. згідно з указом імператора всі війська, що доти входили до складу 2-ї армії й поверталися з «областей турецьких по той бік Дунаю», в організаційному плані підпорядковувалися 1-й армії³⁸. Некомплект особового складу у цих частинах був настільки великим, а боєздатність – настільки низькою, що відповідно до імператорського маніфесту від 25 січня 1831 р. та розпоряджень головнокомандувача про вступ новоутвореної діючої армії в межі Царства Польського для «вгамування заколотників», вони участі у цьому поході не брали³⁹.

Частини 2-го піхотного корпусу у складі 5-ї, 6-ї, 7-ї і 8-ї піхотних, 2-ї гусарської дивізії та 2-ї артилерійської бригади приводилися до ладу на Волині й півночі Поділля⁴⁰. Після прибуття знекровлених полків на свої «постійні квартири» в межах Російської імперії солдатів-ветеранів, важкохворих і поранених відправляли в безтермінові й короткотривалі відпустки по домівках⁴¹. Ті, що залишилися на службі, опинилися у зведеній бригаді 16-ї піхотної дивізії: 1-й зведений полк становив собою рештки Казанського та В'ятського піхотних полків; 2-й – Уфимського й Пермського; зведений єгерський – 31-го, 32-го єгерських полків. На Наддніпрянщину прибув 3-й піхотний корпус у складі залишків 3-ї гусарської, 9-ї, 10-ї, 11-ї, 12-ї піхотних, 3-ї артилерійської дивізії і 3-го піонерного батальйону⁴². Ці «мікроскопічні» частини отаборилися в районі Умані та в південних повітах Київської губернії.

Остаточний результат походу й мир із турками цього разу виявився «пірровою перемогою». У лютому 1831 р. було тихо розформовано 6-й піхотний корпус. Зазнавши великих втрат, він просто перестав існувати як бойова одиниця за відсутності належної кількості особового складу. Номер цього з'єднання передали окремому Литовському корпусу, а рештки дивізій і бригад увійшли до складу 4-го та 5-го корпусів. Тріумфального повернення на свої квартири колись потужних полків не відбулося, хоча офіційно війна оголошувалася переможною, а війська тимчасово затримувалися у придунайських князівствах.

Солдати й офіцери вважали, що їм дуже пощастило повернутися живими. Учасник війни Й.Дубецький писав у своїх спогадах:

³⁵ Российский государственный архив древних актов (далі – РГАДА). – Ф.1261. – Оп.1. – Д.2203. – Л.2.

³⁶ ПСЗРИ. – Т.IV. – №3128.

³⁷ РГАДА. – Ф.1261. – Оп.1. – Д.2200. – Л.1–4.

³⁸ ПСЗРИ. – Т.V. – Отд.1. – Санкт-Петербург, 1831. – №3768.

³⁹ Там же. – Т.VI. – Отд.1. – Санкт-Петербург, 1832. – №4285.

⁴⁰ Там же. – Т.IV. – №3178.

⁴¹ Яворовский Н. История гражданской и церковной жизни Подольи: Отдельные отписки из газеты «Подольянин». – Каменец-Подольский, 1912. – С.73–74.

⁴² ПСЗРИ. – Т.IV. – №3178.

«Чума у 1829 р. поширилася на все військо, і тисячі стали її жертвами. Усі захоплені нами міста й фортеці були завалені хворими, з яких ледь кожен десятий залишався живим. Із 12 тис. хворих, що залишилися в адріанопольських казармах, вийшло не більше 700 солдатів. Найщасливішими були ті полки, які ввійшли в межі Росії в половинному складі, але таких було дуже небагато. Навпаки, були такі полки, де наявність обмежувалася десятьма чи двадцятьма рядовими й таким самим числом музикантів. Я бачив на власні очі полки, де за відсутності солдатів музиканти несли бойові прапори. Можна сказати, що зі 150 тис. вояків, які перетнули Прут, повернулися не більше третини, не рахуючи гвардії, яка покинула Туреччину заздалегідь»⁴³.

Утім газети друкували оптимістичні замітки, в яких не відображався справжній стан армії. Так, «Російський інвалід» у грудні 1829 р. писав (ретельно уникаючи згадок про реальну кількість солдатів): «Весь корпус генерала від кавалерії Палена, повертаючись із Румунії, перейшов через Дунай. Усіх військових чинів оглянули медики, жодного хворого не виявлено. Їхні особисті речі, усі без винятку, прокурено за системою Гітона де Морво»⁴⁴.

Реальні незворотні втрати регулярних військ (а за підрахунками М.Богдановича вони становили не менше, ніж 85 тис. тільки померлими) змусив імператора видати наказ про переформування полків, не доводячи число солдатів, офіцерів, нестройових і коней в ескадронах, ротах, батареях до штатної кількості⁴⁵. Справжні цифри стали таємницею у звітах командирів полків до військового міністерства, а губернаторам наказали просто надати статистичні дані про число військовослужбовців на підвідомчих територіях⁴⁶.

Результати провальної воєнної кампанії мали кадрові й організаційні наслідки. 1 липня 1830 р. вийшла низка указів, що мали на меті замаскувати поразку, не пояснюючи причин. У першому йшлося про розформування 2-ї армії з моменту перетину кордону її військами, «що поверталися з областей турецьких», під командуванням генерала від артилерії барона В.Левенштерна; другий – скасовував воєнний стан у Подільській і Херсонській губерніях, Бессарабській області, виводячи їх з оперативного підпорядкування командуванню 2-ї армії; третій указ (рескрипт) фельдмаршалові І.Дибичу-Забалканському передбачав здати всі справи головної квартири в Тульчині генералові В.Левенштерну з подальшим його підпорядкуванням головному штабу та залишити частину військ 5-го піхотного корпусу в північних районах Болгарії під командуванням генерала від інфантерії Л.Рота на правах окремого корпусу. Після цього фельдмаршалові дозволялось їхати відпочивати «на незабутніх заслугах»⁴⁷.

Ця «баталія» коштувала Російській імперії 120 млн руб. сріблом і близько 100 тис. життів солдат та офіцерів. Намагання скоротити витрати на армію

⁴³ Записки Иосифа Петровича Дубецкого: Часть вторая. – С.129.

⁴⁴ Внутренние известия // Русский инвалид. – 1829. – 22 декабря. – С.3.

⁴⁵ Богданович М.И. Восточная война 1853–1856 гг. – Т.1. – Санкт-Петербург, 1876. – С.11.

⁴⁶ РГАДА. – Ф.1. – Разряд 1. – Оп.2. – Д.78. – Л.2–9.

⁴⁷ ПСЗРИ. – Т.V. – №3768, 3769, 3770.

зумовило в 1829–1830 рр. розпорядження про переведення на кадрову комплектацію частини піхотних дивізій, залишивши в кожному полку по одному діючому батальйону, який отримав назву «зведеного полку» – підрозділ нараховував 1100 солдатів, офіцерів і «нестройових чинів» (лікарі, чиновники, майстри різних фахів, священники тощо)⁴⁸. Нові ж повинності та рекрутські набори на території України стали тією ціною, яку заплатило населення за чергову воєнну авантюру кріпосницької імперії.

⁴⁸ ПСЗРИ. – Т.V. – №3658.

The paper considers the way Russian autocracy used the territory of Ukraine as a place of arms for preparation to war with Turkey. The archived sources served to outline political, social and humanitarian consequences of the armed conflict for the imperial army and population.

Keywords: *Russian Empire, Ottoman Empire, army, military campaign.*

